

V dalších kapitolách jsou rozlišeny podle účelu basiliky mimořádné (biskupské kostely), římské stavby budované na památku mučedníků — martyriá, na čele se S. Pietro in Vaticano, menší basiliky hřbitovní a tzv. titulární (v městských obvodech, z jejich presbyterů pozdější kardinálové), vesměs trojlodní. Autor podtrhuje i rozmanitost půdorysných řešení, přičemž některé novinky zůstaly zatím omezeny jen na město Řím (příční loď velkých basilik, tzv. ochozové basiliky, např. pozdější S. Sebastiano, pilířové arkády středních lodí). Zvláštní pozornost věnuje petrské pětilodní basilice, archeologickému průzkumu jejího podzemí s pohřebištěm 2.—4. stol., kde byla kolem r. 160 postavena též památná aedikula nad tradičním hrobem apoštola Petra (nyní pod hlavním papežským oltářem), rekonstrukci původního vzhledu i postupné radikální přestavbě v 16. stol. K názornosti důkladného popisu (str. 121—154), a to nejen u petrského velechrámu, podstatně přispívají četné plánky, řezy, kreslené rekonstrukce i fotografie nynějšího stavu a zejména starých dokumentárních grafik a obrazů 16.—17. stol.

Knihu uzavírá schematický plán Říma 4. stol. s vyznačenými církevními stavbami, poznámky, obsáhlá literatura a rejstřík. Závěrem chtěl bych zdůraznit, že Brandenburgova kniha je při vši příručkové přehlednosti vědecká monografie, která nejen shrnuje nejnovější stav bádání, nýbrž přináší i kritické příspěvky a korekce autorovy. Srozumitelnost podání a bohatý ilustrační doprovod doporučuje ji jak specialistům, tak každému, kdo se vážně zajímá o dějiny umění.

Oldřich Pelikán

Hartmut Schäfer, *Byzantinische Architektur*, München 1978, 192 str.

V téže edici jako Brandenburgova kniha vyšel jiný paperback, který obsahově na ni navazuje a pojednává o byzantském stavitelství, Heyneho Stilkunde sv. 9. Schäfer, který v letech 1971—1972 procestoval jako postgraduát Španělsko, severní Afriku, Itálii, Balkán, Turecko a Írán, věnuje se široké problematice umění středověké Byzance a jeho vztahům k ostatní Evropě, především na poli architektury. Publikoval práce o cařihradských stavbách a o jejich vlivu na kyjevskou Rus. Recenzovaná kniha informuje přehledně, ale poměrně podrobně o byzantské architektuře, a to od jejich počátků za pozdní antiky až do 15. stol., především v jádru byzantské říše, ale i v okrajových provinciích, přičemž se nezapomíná ani na její vlivy ve Španělsku a v jižní Itálii, jichž se byzantská moc dotkla jen přechodně, ani na kyjevskou Rus, s níž udržovali vládcové Cařihradu styky obchodní a diplomatické, počítajíc v to i sňatek Vladimíra Svjatoslaviče s byzantskou princeznou. Stranou zůstaly stavby v Srbsku, Makedonii a Bulharsku, jak ukazuje i mapa na str. 188—189, což je v té míře (důraz na hlavní město) sotva správné.

Téměř polovina knihy je věnována — a právem — ranému období, protože od 4. do 8. stol. se formovaly typické znaky byzantských kostelů a byl vyřešen základní problém, tj. vztah longitudinální a centrální stavby, byť jeho definitivní podoba je až středobyzantská. Autor rozlišuje sice začátky byzantské architektury v pozdně antickém a raně křesťanském umění 4.—5. stol. od raně byzantského období, 6.—8. stol., jehož těžiště bylo za slavné vlády Justiniána (527—565), kdy říše sahala od Hispanie až na Přední Východ, ale při tom zdůrazňuje kontinuitu i skutečnost, že nové prostorové pojetí vzniká poněkud od konce 4. stol. na různých místech římské říše (Milán, Syrie, Konstantinopol, Malá Asie). V 5. stol. se vyrovnává délka basiliky s šířkou a výškou na křížovém půdorysu. Prvky, různě směřované, se nejdříve přiřazují, postupně se pronikají. V 6. stol., je již hotový útvar, který se označuje jako kupolová basilika, v podstatě však centrála, harmonizovaná s emporovou basilikou. Aja Sofia, chrám Boží moudrosti v Cařihradě — Istanbulu, je při vši tradičnosti stavba zcela novotáfská a výjimečná. Vývojové linie, směřující od antiky ke středověku, byl bližší kostel Apoštolů, který byl vzorem pro sv. Jana v Efesu (šestikupolový kříž) i pro sv. Marka v Benátkách a pro kyjevskou katedrálu. Srovnáme-li ještě další význačné stavby Justiniánovy v Istanbulu, chrám sv. Iriny, jasně basilikální, a chrám Sergia a Bakcha, v podstatě centrálu na čtverci, i S. Vitale v Ravenně, ryzí centrálu, vysvitne

nejen rozsáhlost tehdejšího budování, nýbrž i jeho rozmanitost při zachování ústřední koncepce. Byl propracován systém převedení půdorysného čtverce do kruhové kupole jak pomocí výklenkových trompů, tak i pendentivů – sférických trojúhelníků, přičemž jednodušší trompové řešení si uchovalo převahu i do budoucna.

Je pozoruhodné, že podobný vývoj lze zjistit i v Řecku (Soluň, Filippi, Paros), v Malé Asii (Nikéa) i v Syrii. Samostatná, obsáhlá kapitola (28 stran), je věnována architektuře v Arménii, dávném nárazníkovém území mezi římskou a novoperskou říší, kde se křížovaly různé vlivy. Její zvláštní postavení politické, církevní i kulturní promítlo se i v arménských chrámech, a to již ve 4.–6. stol. Typicky domácí je centrála a rozšiřování centrálního prostoru menšími prostorovými jednotkami (Avan, kolem 600), hlavně v 9.–11. stol. (Vagaršapat, Achtamar), i bohatá plastická dekorace na vnějšku, architektonická i figurální i abstraktně ornamentální.

V období po skončení ikonoklasmu (9.–12. stol.) vyvrcholil vývoj byzantského stavitelství v definitivní podobě kupolového kostela na půdorysu kříže ve čtverci (tzv. Kreuzkuppelkirche). Monumentality se dosahuje pomocí substrukcí, na nichž se kostely budují (využité jako cisterny nebo skladiště), i důrazem na výšku. Typická je dekorativnost jak vnitřní, mramory, mozaiky, fresky, tak vnějšku, kde je stěna opticky rozložena slepými arkádami, plytkými výklenky i ornamentálním kladem cihel a různé širokých maltových spár. Významné doklady se dochovaly především v Istanbulu, přeměněné na džamije (Bodrum, Kilise, Gül, Kariye, Fetiye, komplex Pantokratora), ale i v provinciích, v Řecku (Hosios Lukas, Dafni, Arta, Athény) a na ostrovech (Nea Moni na Chiu), leckdy s originálním řešením, např. tzv. Achtstützentypus s kupolí na 8 pilířích, částečně volných. Byzantští stavitelé se uplatnili i v ruském Kyjevě od konce 10. stol. (Desjatina, katedrála Boží moudrosti). Od 12. stol. však se domácí vývoj na Rusi víc a víc osamostatňoval.

Pozdně byzantské období 13.–15. stol. nepřineslo nic podstatně nového. Dále se rozvířila bohatá plošná ornamentika na vnějšku staveb, sr. paleologovský palác v Istanbulu. Významné stavby se dochovaly v Soluni a na Peloponésu v Mistře (např. Pantanassa s množstvím kopulí a gotickými vlivy, okna!). V závěru oceňuje autor stručně vyzářování vlivu byzantských staveb ve Španělsku a zejména v Itálii, kam se před šíficím se islámem uteklo mnoho byzantských vystěhovalců.

Schäferova kniha vyniká jasným výkladem, jehož názornost je podepřena množstvím vyobrazení (91, z toho 16 barevných), půdorysů i nárysů (51) a mapkou hlavních lokalit. Autor se soustředil k osvětlení geneze a podstaty byzantského chrámu, který vyrůstal stejně jako předrománská a románská Evropa z pozdně římské architektury. Jestliže tzv. úpadek obrazových umění, tj. odvrát božní antiky od realismu při uchování mnoha jeho tradičních prvků, se již od zač. 20. stol. dostal do správného historického světla, tím víc třeba se věnovat architektuře přechodných a raně středověkých století, která nejvěrněji zrcadlí obecný rozklad, sr. hospodářský a kulturní pokles Západu proti kontinuálně Východu, nedotčené hlouběji tzv. stěhováním národů, i další budování za různých vnějších podmínek. Priorita Byzance je pochopitelná i její význam pro další vývoj v islámském i evropském světě. Vývoj říše východních Romů („Římanů“), brzděný vnějšími nepřáteli i vnitřními rozbroji, přinesl v architektuře nová řešení, jak vnitřního prostoru, tak i jeho vnějšího obalu. Schäfer správně podtrhuje hlavní vývojovou linii, centralizaci, ale i množství variant a bohatou úpravu vnějšku stavby. Tak se nám jeví byzantské středověké stavitelství současně ve svém tvůrčím kvasu i v určité strnulosti, rozvíjející v pozdějších stoletích to architektonicky méně podstatné. Byzantské umění je stále nedoceno a v jeho vývoji zbývá ještě mnoho otazníků.

Oldřich Pelikán

